

Béki Orsolya – Legeza Borbála

A TÖRTÉNELEM SODRÁBAN MIKROTÖRTÉNETEK DUDARI EMBEREKRŐL

„A történet azé, aki ismeri. Azé, aki megalkotja, aki elmondja, aki felhasználja. Akinek jogában áll elmondani, akinek el kell mondania. Azé, aki meghallgatja, aki összegyűjti, aki megfejti jelentését. Akiről szól. Egy társadalomé, egy korszaké...” véli Keszeg Vilmos a történetek és a társadalom kapcsolatáról (Keszeg 2011: 40). Tanulmányunk megszületésének e gondolatok jelentették a motivációját.

1.kép: Kilátás Dudaron^{1 2}

A 2012-es jubileumi falukutató mélyinterjú adatfelvételének eredményei segítségével Dudar település szűken vett XX. századi társadalomtörténetét követjük végig a következőkben a válaszadó dudari emberek elbeszélése alapján, vagyis egyfajta eseménytörténeti, mikrotörténeti áttekintést kívánunk adni (lehetőségeinkhez mérten) a falu életéről, a dudariak szemszögéből. Keszeg Vilmos szerint a mikrotörténelem egy olyan társadalomtudományi irányzat, amely a figyelmet a

¹ A tanulmányban szerepeltetett fényképek mindegyike a 2012-es kutatótábor alatt készült.

² Fotó: Felek György

tényekről és az elvekről az eseményre, az egyénre, a mindennapi életre irányítja és mindezek megjelenítésében a kis léptéket, a közelítés és a felbontás technikáját alkalmazza (Keszeg 2011). Célunk, hogy a XX. század viharos évtizedeit az egyéni interpretációk alapján, vagyis nem a történelmi tényekre, hanem a szubjektív tapasztalatokra koncentrálnak mutassuk be.

A kutatás kezdetekor világos volt számunkra, hogy e célkitűzés megvalósításához lehetőségeink korlátozottak. A terepen töltött idő rövidege miatt a gyűjtött információkból a tervezett mikrotörténeti áttekintésnek csak részleges megvalósítása lehetséges. A félig strukturált interjúk inkább a terep megismerésére koncentráltak, így a történelem szubjektív megélését prezentáló történetek nem hangozhattak el minden beszélgetés során, inkább esetszerűen fordultak elő, emiatt az egyes korszakokról gyűjtött információk mennyisége egyenlőtlenül alakult. Ennek köszönhetően nem is tudjuk azonos hangsúllyal bemutatni a visszaemlékezésekben említésre kerülő évtizedeket.

Mindezek ellenére úgy gondoljuk, bár egy részletesebb elemzéshez további kutatások szükségesek, válaszadóink jóvoltából mégis gazdagabbak lettünk több olyan történettel, elmesélt élettapasztalattal, egyéni gondolattal, melyek kiváló alapot, jó kezdetet biztosíthatnak Dudar XX. századi mikrotörténetének megírásához a későbbi kutatók számára.

2. kép: A II. világháború előtt épült dudari lakóház³

A visszaemlékezések legkorábban a II. világháború előtti évekre nyúlnak vissza, többségében az idősebb megkérdezettek gyermekkori emlékeinek nosztalgikus

³ Fotó: Kónya Nikolett

felidézése céljából. „*A falus kör nevelt fel, nem volt televízió, amikor én még kisgyerek voltam futball se. Aztán voltak a falun kertek, nem voltak bekerítve, hanem ilyen szabad átjárós kertek voltak, és ott töltöttük a nyári szabadidőnket is, vagy délután mikor kijöttünk iskolából.*”⁴ A legtöbben hasonlóképpen szeretettel emlékeztek vissza a hajdani Dudarra, ahol a véleményformálók szerint gyermekkorukban intenzívebb volt a közösségi élet. Ennek okát részben abban látták, hogy a 30-as, 40-es években a faluban még élt az a szokás, hogy több család élt együtt, közös udvarban.

A legidősebb megkérdezettek egyike, aki a háború előtti években már fiatal menyecske volt, így nem csak gyermekként, hanem felnőttként is megtapasztalta az együttélés jó és rossz oldalát, borúsabb képet festett le akkori mindennapjairól, anyósával való felhős viszonya miatt: „...*arrul nem is beszélve, mennyire kellett alkalmazkogni! Hogy baj ne legyen. (...). Nem tudtam volna olyan kegyetlen lenni a menyemhő, mint amit én kaptam. (...) Az volt a helyzet, hogy mindenbe beleavatkozott. A menyecske semmit se jól csinált. Mindent másképp kellett volna csinálni. De meg nem magyarázta, ho' hogyan! De mindenbe beleszólt.*”⁵ Saját tapasztalatai alapján a válaszadó hölgy nem kívánja vissza ezt az együttélési formát, inkább úgy vélekedik „*eleibe kell kerülni annak, hogy anyóssal nem szabad összeköltözni.*”

A válaszadók közül néhányan emlékeztek, és személyes tapasztalataikról számoltak be a Szegedi Fialatok Művészeti Kollégiumának tagjai által szervezett 1937-es első dudari falukutatással kapcsolatban. Egy idősebb válaszadó énekelt is a népdalgyűjtő kutatóknak annak idején. „*Jaaj, (nevetve) akkor voltam iskolás. Harmadik osztályos, vagy negyedikes voltam. Aztán hát angolok voltak itt, meg németek. Aztán a tanító, a Szűcs tanító összeszedte, akinek jobb hangja volt, aztán éneköltünk bele. Aztán az volt furcsa nagyon, mikor adta vissza a hangot. Hát én annyira csodálkoztam rajta, nem volt akkor még ilyen magnó, hogy visszaadta a hangot!*”⁶

Az 1987-es falukutatás tapasztalatairól is beszámoltak néhányan, többek között Tomori Viola akkori szállásadója: „...*Tomori Violával volt itten egy angol újságíró, ketten aludtak egy ágyban, itten nálam. (...)* [Tomori Violával] *leveleztünk is egy darabig, amíg meg nem halt...*”⁷

Az 1940-es évek világpolitikai eseményei a dudari emberek mindennapjait is felbolygatták. Magyarország 1941. júniusában belépett a II. világháborúba (Romsics 2004). Fialat férfiak százezrei kerültek ki a frontra az ország minden vidékéről, ami természetesen ezt a falut is érintette, a válaszadók emlékezetében viszont ennél is mélyebb nyomot hagyott az az időszak, amikor már Magyarország területén is harcok folytak. A háborút kisgyermekként megélő interjúalany

---

⁴ Béki – 2. interjú

⁵ Legeza – 1. interjú

⁶ Legeza – 1. interjú

⁷ Herman – 2. interjú

így számolt be édesanyja háború alatti mindennapi félelméről: „*sose felejttem el, az édesanyám varrt egy zacskót, egy kicsi kis ruhászacskót, és a nyakunkba akasztotta. Tettek bele pénzt, meg a nevünket. Én akkor még nem értettem meg, majd csak később, de azt mondta édesanyám, hogy bármi lesz, vagy bárhol elesek, vagy agyonlőnek, vagy bármi lesz, hogy ez ilyen, mint szokták mondani, ilyen dögcédulaként, a nevet meg a címet vitte az ember.*”⁸

Dudar lakóinak életét e vészterhes korszakban az interjúk tapasztalata szerint leginkább az orosz hadsereg átvonulása dúlta fel. Több ízben érték atrocitások a lakosságot. „*Egyszer bejűttek hozzánk, a szomszédal együtt voltunk, mert nem merte a szomszéd, akkor bátrabb volt, meg édesapám is, ha együtt volt az egész nem tudom mi, begyűttek, hogy az asszonyok menjenek el krumplit pucolni, aztán édesapám meg a másik szomszédember, azt mondták, majd ők mennek, az asszonyok maradjanak itt, ők is tudnak krumplit pucolni. Hát nem krumplit pucolni akartak vinni bennünket, hanem nem tudom miért, ugye? Aztán aszondták mikor mentek le a kertnek, az egyik katona már rájuk fogta a puskát, ugye nem köll krumplit pucolni, hanem agyonlővi, aztán mondták, hogy [a] másiknak volt szíve, vagy mersze, vagy nem tudom mije, az beszélte le, hogy ne, engedje vissza az embereket, ne csinálja.*”⁹ Az előbbi sorokat elmesélő interjúalany családja szerencsésnek mondhatja magát: „*...hála Isten megúsztuk...*”, nem úgy, mint az a néhány dudari fiatalember, akiket magukkal vittek Malenkij Robotra a Szovjetunióba, ahol hosszú évekig dolgoztatták őket embertelen körülmények között, ártatlanul mégis bűnösneként megbélyegezve.¹⁰

A háborús évekhez kapcsolódó legmeggrázóbb viaszemlékezések egyike tökéletesen példázza, hogy egy olyan viharos történelmi korszakban, mint a II. világháború, mások emberségétől és bátorságától élet és halál kérdése függhet. Egy interjú során arról mesélt a visszaemlékező, hogyan mentette meg családjuk 1944-ben 3 akkor éppen a környéken munkaszolgálatot teljesítő zsidó fiatalember életét, miközben a német katonák Dudaron állomásoztak. 1944-ben közel 1000 munkaszolgálatos dolgozott a zirc-dudari vasútvonal kiépítésén, köztük a történetben szereplő zsidó fiatalok is (Boross–Márkusné 2000). „*...Annak idején édesapám megmentett 3 zsidó gyereket. (...) ...kubikusként dolgoztatták itt őket, ütötték, verték gyalázatos módon. És amikor eljött az ősz, nem tudták már eltolni a talicskát a, mert ugye jött az őszi eső, akkor azt mondta, mert nálunk lakott itt ebben az első szobában egy R... nevezetű zászlós, azt mondja édesapámnak, hát azt mondja jövő héten selejteznek ezeket a zsidókat, majd amelyik munkaképes, azt viszik tovább dolgozni, amelyik meg olyan, azt meg viszik megsemmisíteni. (...) ... Azt mondja,*

⁸ Legeza – 3. interjú

⁹ Korom – 6. interjú

¹⁰ A Malenkij Robotra hurcolt dudariak történetének feldolgozásával, családtagjaik visszaemlékezéseivel jelen kötetben külön tanulmány foglalkozik, így erre részletesebben nem térünk ki. Lásd Ale Éva és Lencsés Gyula írását.

ezeket a gyerekeket, mert ezek a gyerekek itt konyhai segéd munkásként dolgoztak a szakácsokkal itt a mi udvarunkon. Ezeket a nyomorult gyerekeket sajnáltam, előttük a jövő, előttük lenne, és ha ezeket is elpusztítják, mert majd elpusztítják őket, aztán édesapám meg szólta nekik, hogy ha tudnak, szökjenek meg. És ugye ilyen esős, nyirkos, hideg idő volt, ködös, nagy köd, és ebbe 'a nagy ködbe' ezek, ott még a doktorlakás előtt átfutottak a másik oldalra ott a pünkösdi gyülekezet előtt, és bevették magukat ide az erdőbe. Ugye jó nagy az erdő, lőttek utánuk, végül is négyen szöktek meg, most azt nem tudjuk, hogy a negyediket elfogták, vagy agyonlőtték. De a háromnak sikerült ép bőrrel megúszni, bevették magukat az erdőbe, és még egy 24 órát kibírtak a nyomorultak, hogy ott voltak étlen, szomjan a hidegben, dideregve, abban az egy szál ruhában, ami volt nekik, mert csak ilyen daraboknak, amilyen ruhájuk van, olyan ruhába voltak öltöztetve. És akkor a következő éjjel visszajöttek ide, mihozzánk bekopogtak édesapámnak, de gondolja el, hogy a német katonák meg itt voltak az udvaron! Meg el voltak szállásolva itt a házunkban!"¹¹

A fiatalokat napokig a padlásukon rejtegették, miközben németekkel volt tele a házuk udvara, így gyakorlatilag az életüket tették kockára 3 számukra ismeretlen embertársukért. „...Édesapám fölkísérte az istálló tetejére a szénapadlásra, oda befűrt nekik, ugye a lakásba nem lehetett beengedni, mert a német katonák úgy jöttek itt, mint mi, itten napközben. Befűrték magukat, és akkor egy hétig etettük a gyerekeket, följavultak egy kicsit, de hát olyan állapotban voltak, hogy a végki-merülésig.”¹²

Miután a 3 fiatalember megerősödött az édesapa hamis papírokat szerzett nekik, hogy biztonságosabb vidékre szökhessenek. „...A szomszédban meg hódmezővásárhelyi leventék voltak, és annak a parancsnoknak adott egy sonkát meg 10 liter bort azért, hogy ennek a 3 gyereknek kiállítsa a papírt, hogy te mától nem Kaiser vagy, meg Schlézinger, ugye ezek zsidó nevek, hanem Kiss Ferenc, meg Jakab Sándor, meg Hegyi Pista.”

Mindhárom fiatalember szerencsésen túlélte a háborút, a világ különböző pontjaira emigráltak. Évtizedekkel később egyikük viszontagságos utakon, de megtalálta és meglátogatta korábbi megmentőjét, akinek a fia így emlékezett a viszontlátás pillanataira: „Az édesapám 40 évig megőrizte neki ezeket az iratait! Meg az eredeti zsidó születési anyakönyvi iratait, mindent. És amikor visszakapta, itt mindenki sírt, itt mindenki sírt! Azt, hogy hát az édesanyja Auschwitzban, az utolsó sorait itt látom még egyszer! Csodálatos volt...”¹³ A találkozásról és a múlt közös felidézéséről TV felvétel is készült.

---

¹¹ Legeza- 4. interjú

¹² Legeza – 4. interjú

¹³ Legeza – 4. interjú

3. kép: Bolt előtt parkoló lovas kocsi, Dudar¹⁴

A II. világháborútól a mezőgazdasági kollektivizálás országos szintű befejezéséig tartó időszakot Valuch Tibor a falusi társadalom történetében a „*hagyományos világ alkonyának*” nevezi (Valuch 2005: 188). Különösen találó jelző használata Dudar esetében, ahol a főként mezőgazdaságból élő, korábban zárt faluközösség fellazulásának első jelei már a 30-as évek végén megfigyelhetők voltak (Boross – Márkusné 2000). A háború utáni Dudaron a mezőgazdasági termelés országos szintű háttérbe szorítását az 1945-ben megnyitott bánya rohamos térnyerése is tovább fokozta.

Az 1945 utáni földosztás átmeneti időszakáról nem tettek említést az elbeszélésekben, a Rákosi rendszer diktatúrájának a mindennapi éltre gyakorolt hatásairól, a mezőgazdasági terménybeszolgáltatásokról annál inkább. „*Rettegtünk, nem tudtunk egy nyugodt éjszakát aludni, mer’ mivel kuláknak voltunk minősítve, hogy melyik éjszaka, melyik órában jön értünk az autó, és viszik a családot. Recskre, vagy a Hortobágyra, vagy akárhova...*”¹⁵, meséli egy idősebb dudari visszaemlékező akkori félelmeikről.

Az 50-es években a falusi társadalom számára súlyos terhet jelentett a kötelező terménybeszolgáltatás, az elvárt mennyiségek nem teljesítése börtönbüntetést vonhatott maga után (Valuch 2005). Dudaron olyan is előfordult, hogy irreális beszolgáltatási elvárások nem teljesítése miatt került börtönbe egy parasztember: „*...gondoljon bele abba az időszakba, hát mi nem voltunk börtönbe’, se én, se édesapám, a leadások miatt, de itt a 4. szomszédunk, a F... bácsi, az összeszedték*

¹⁴ Fotó: Legeza Borbála

¹⁵ Legeza – 4. interjú

a tyúkjaikat. Elvitték a tyúkokat a háztól, mert tyúkleadás volt. Utána rá egy hónapra kivetettek, hogy még 30 darab tojással tartozik. Nem tudta leadni... (...) Nem volt tyúkja, hát azt mondja: miből adjak, ha nincs? Egy hónapja maguk vitték el a tyúkokat! Miből adjak? A tehén, meg a ló nem tojik tojást. 30 nap börtönbüntetésre ítélték az öreget a 30 szem tojásért, 30 napot kellett neki ledolgoznia.”¹⁶

Dudaron 1956-ben alakult meg az első termelőszövetkezet, amely mindössze néhány hónapig működött és inkább csak papíron, a forradalom idején felbomlott (Boross – Márkusné 2000).

Az 1956-os forradalom dudari eseményeinek részletes, tudományos feltárása még várat magára (Boross–Márkusné 2000). Az interjúkból annyit mindenképpen leszűrhetünk, hogy az események megoszthatták a falu lakóinak véleményét. *„Igen. Akkor is volt ez a front... Puskákkal járőröztek meg mindenhol. Tudom, mert a férjem is, annak is volt puskája, annak is hoztak ide puskát, hogy menjen őrizni az izét, ki az utcára, meg minden. Nem akartuk elengedni... (...) Úgyhogy én emlékszem a forradalomra is bizony, sok mindenre emlékszem. Nagyon. És mindig meséltem a leányomnak, a gyerekeknek is. Hát az akkor volt. Nem adnak igazat, és nekem ez fáj, nem adnak igazat. Mást nem tudok.”¹⁷*

Egy másik beszélgetésből az derült ki, hogy a forradalom idején Dudarról is emigrálni próbáltak néhányan. *„Disszidálni akartunk, de visszagyüjtünk. (...) ...gyüjtünk vissza, mert nem vállalták, hogy átvigyenek minket a határon, aztán visszagyüjtünk.” „Elég sokan elindultak innen.”¹⁸* Az útra kelő dudari fiatalok az elbeszélő szerint többségében nem politikai menekültek voltak, inkább a jobb élet reményében indultak nyugat felé. *„Nem, nem volt olyan, hogy mitől menekültek, csak el akartak menni a fiatalok.”*

A második TSZ életre hívása nem volt zökkenőmentes, az interjúk tapasztalata szerint a falu lakói nem fogadták kitörő örömmel a kollektivizálás gondolatát. Ennek oka az is lehetett, hogy Dudaron a földtulajdonnal rendelkezők többsége kis- és törpebirtokos volt, akik elsősorban a saját földjük gondozására koncentráltak, de családi, rokon körben egymást kölcsönösen segítették a nagyobb mezőgazdasági munkák idején, ami közösségformáló erőt is jelentett. *„Hát itt 40 hold volt azt hiszem a legtöbb egy embernek, úgyhogy nem nagy gazdaságok voltak itt, de mindenki a saját családjával, rokonával, ugye összefogással (...) Hát az is egy összefogás volt, az aratás, a takarás, vagy cséplés, ezek mind ilyen összefogásra mentek, mind egyik a másíknak segített, igen, ezek így voltak.”¹⁹* Kádár hatalomra kerülése után elkerülhetetlenné vált a TSz-esítés, a falu lakói azonban sokáig ellenálltak. *„... Már úgyis nézett ki a dolog, hogy nagyobb volt az ellenállás, mint a beleegyezés. Akkora volt az ellenállás, hogy úgy nézett ki az állás, hogy nem is tud*

---

¹⁶ Legeza – 4. interjú

¹⁷ Pongrácz – 3. interjú

¹⁸ Legeza – 1. interjú

¹⁹ Béki – 1. interjú

megalakulni Dudaron a TSz. Erre arra az országban voltak olyan helyek, ahol nem volt TSz. Nagyon el is húzódtott ez a TSz alakítás... ”²⁰

1959-ben megalakult a második TSz, Jó szerencsét! névvel, ebben is mutatva a bányászat hatását a település életének minden területén (Boross – Márkusné 2000). Ekkor már a falunak nagyrészt a teljes lakossága bevitte a földjeit, tagként azonban kevesebben léptek be. Az agitálások erőteljesek voltak, mindenkit szorongattak a belépésre. „... *Még a faluvéget is lezárták, hogy ne menjenek az emberek ki. Agitáltak, ilyen, mit tudom én, itt jöttek elvtársak a magasabb izével, aztán járták a házakat, szorongatták a népet, hogy írja alá, hogy TSz-tag legyen.*” Azt pedig nem engedték ki a faluból, akinek volt földje, és még nem lépett be a TSz-be, nem írta alá a belépési nyilatkozatot.²¹

Voltak, akik csak beadták a földet, de tagként nem akartak belépni, más munka után akartak nézni. „*Itt a szomszédunk is, (...) nem lépett be a TSz-be, aztán leszámolták a bányánál. Mer’ ott is megcsinálták. (...) Leszámolták, elbocsátották.*”²² Ekkoriban már túl magasra szökött a mezőgazdaságot elhagyók aránya, az állam sem tudott minden földet átvenni, és mezőgazdasági dolgozók nélkül megművelni. Ezért törvény szabályozta, hogy a TSz-ek tagjai nem mehettek át másik munkahelyre, ha mégis megtették, az új munkáltatónak kötelessége volt visszautasítani őket az előző helyükre, a TSz-be (Valuch 2005). Ez abban az esetben volt leginkább működőképes gyakorlat, ha – mint Dudar esetében – a két munkahely közel helyezkedett el egymáshoz, kis területen belül, és ismerhette egymást a két vállalat vezetősége (Belényi 1993). Emiatt akadtak, akik más vidéken keresetek végül munkát.

Egy családnak 30 hold földje került be a TSz-be, de a férfiak nem akartak ott dolgozni, így elmentek messzebbre, Veszprémben vállaltak munkát. A hétköznapokon ott laktak albérletben, és hétvége jöttek haza a rokonokhoz. Néhány évig éltek így, később visszakerültek Dudarra, és ott dolgoztak, de a TSz-től mindig távolságot tartottak, nem jártak napszámba sem, csak ha terményben fizetett érte, mert arra nagy szükségük volt az otthoni jószágokhoz. „... *Elvettek mindenünket. A termelősövetkezetbe mi akkor, már megmondom őszintén, a sok zaklatás meg üldöztetés miatt, megutáltuk a földet meg a mezőgazdaságot annyira, hogy azt mondtuk, hogy a termelősövetkezetbe nem megyünk dolgozni. Én akkor már felnőttnek számítottam, édesapám hát még javakorabeli fiatalember volt, kijelentkeztünk Dudarról, elmentünk Veszprémbé albérletbe lakni, oda bejelentkeztünk, és ott tudtunk olyan papírt szerezni, amivel elhelyezkedtünk.*”²³

Egy-két ember volt csak, aki kívül tudott maradni a TSz-en a földjeivel, és önálló gazdálkodóként maradhatott meg. Nem volt azonban egyszerű az életük, rendszeresen érték őket atrocitások a hatóságok részéről. „*Hát, meg tudott [ma-*

²⁰ Béki – 2. interjú

²¹ Legeza – 2. interjú

²² Legeza – 2. interjú

²³ Legeza – 4. interjú

radni], mer' úgy csinálta. Olyan természete volt. Mindennek ellenállt. Ha szekálták is, nem törődött vele. Mer' ugye az ilyen, akik kimaradtak a TSz-ből, azokat azért sújtották ám. Mindig találtak valamit, hogy bántsák. Ő átfutott mindenem.”²⁴

A TSz népszerűtlenségéhez az is hozzájárult, hogy keveset kerestek az ott dolgozók: „[Apósom] Kocsis lett. Ugye attul nehezen váltak meg, abba' az időbe az volt, hogy a saját lovaival mentek. Azt akkor meg volt szabva, hogy egy munkaegységet kerestek egy nap, arra fizettek 120 forintot. Az nagyon kevés volt ám akkor is, az egyenlő volt a nullával. Azért nem akartak aztán, főleg aki fiatalabb volt, kenyérkereső, ha bemegy, mi az a pénz, miből tartja el a családját?”²⁵

1959-től 1973-ig tartott a dudari Jó szerencsét! TSz önállósága, mely idő alatt nehézkesen zajlott működése, döcögött a fejlődése (Boross – Márkusné 2000). A földek alacsony minősége miatt inkább az állattartásra, állattenyésztésre igyekeztek berendezkedni, azonban az érdemi munkához a tagság összetétele sem volt megfelelő: 1973-ban a 137 tagból a többség nyugdíjas vagy járulékos volt, mindössze 15 férfi és 8 nő volt, aki teljes munkaerőként dolgozott a szövetkezetnél (Turai 1990). A fő probléma tehát az volt, hogy alacsony volt a férfi dolgozók száma, mert ők inkább a bányában kerestek munkát, vagy a faluban megtelepedő többi munkahelyen. Ennek egyik legfőbb oka a valóban kevés fizetés volt: a 30-35 forintos munkaegység ára a környéken a legalacsonyabbnak számított 1973-ban. „Az én párom nem akart elmenni a TSz-be, ő nem, mert hát miből élünk benn, mert hát ott nem fizettek semmit se először ám. Meg utána se sok mindent, meg mondom, ugye amim van azt én irtam alá, ő a bányánál dolgozott.”²⁶ Emiatt, hogy a férfiak alig dolgoztak a szövetkezetben, a nehezebb munkák is a nőkre és az idősebbekre maradtak. „A krumplit raktuk, a pétisót raktuk, 80 kilós zsákokat emelgettünk, mikor rostáltunk, meg aratáskor, meg ezt mind a nők, mert kevés volt a férfi, mert a férfiak a bányánál dolgoztak. Ugye itt el tudtak a férfiak, el tudtak menni a bányába, de az öregek, már az öreg TSz-tagok tartották fönt ugye jobban a TSz-t, meg hát a nők.”²⁷

Sokan még a nők közül is, nem állandó munkára, hanem idénymunkára mentek dolgozni, részesművelésben aratni jártak, lenkazalt rakni, stb. „Lehetett menni. Kiadták, 1 hold föld után kaptunk 1 mázsa gabonát. Learatni, kaszával, még akkor nem volt a TSz-nek. Aztán, hát arattunk, akkor lent kötni, kukoricát kiadták harmadába, kimérték.” „... meg eleibe bizony még kapálni is kellett járni a TSz-be. Mert nem voltak olyan vegyszerek se, meg a TSz-nek se olyan gépjai. Aztán jártunk kapálni, jött a Zetor reggel, megvolt, 8 órára jött a kanyarba, meg a faluvégen, meg mit tudom én, akkor elvittük a gyerekeket, amelyik kicsi volt, az óvodába, a nagyobbja meg hát ugye az iskolába elment. Aztán akkor délutánra meg jöttünk,

---

²⁴ Legeza – 1. interjú

²⁵ Legeza – 2. interjú

²⁶ Herman – 1. interjú

²⁷ Legeza – 3. interjú

hát mire a gyerekek jöttek, hazahozott minket a Zetor. Krumplit szedtünk, nagyon sok krumplit termeltek, káposztát a TSz-be, jártunk káposztát pucolni, a női munka ez volt."²⁸

„Hát a fiatalok a bányában, az öregek meg a TSz-ben. Így volt megosztva. Minden családban volt egy fiatal, aki a bányában, így éltek meg végeredményben. (...) Bányászfizetés, meg a TSz-nek a 'eze-aza."²⁹

1974. január 1-jén végül a dudari TSz egyesült a bakonyzentkirályi Váralja Mezőgazdasági Termelőszövetkezettel, melybe akkor már beleolvadt a bakonyozslopi és cseszneki szövetkezet is (Turai 1990). A kedvezőtlen domborzati adottságokhoz alkalmazkodva beindultak melléküzemágak is, mellyel tudták biztosítani a jövedelmet a mezőgazdasághoz. 1983-ra már a teljes bevétel 80%-át a melléküzemágakból nyerték (Turai 1990).

Ebben az időszakban a dudariak többségének fő megélhetése az iparból származott, mivel a lakosság jelentős hányada a bányában kereste a kenyerét. 1953-tól kutatásokat végeztek a falu aláfejtésének megoldására, a település házai, utcái alatt található nagymennyiségű barnaszén kibányászására. 1967-ben kezdődtek meg az aláfejtések, melyek 1982-ig összesen 209 házat érintettek (Boross – Márkusné 2000). A lakosság többsége negatív érzéseket táplált a munkálatokkal kapcsolatban. *„Hát a bánya is ígért mindent, hogy így lesz, úgy lesz, meg így fizetnek, úgy fizetnek, a világon semmi!”*³⁰

4. kép: A Dudari Bányászati Üzem bejárata³¹

²⁸ Legeza – 2. interjú

²⁹ Legeza – 3. interjú

³⁰ Herman – 1. interjú

³¹ Fotó: Kónya Nikolett

Az esetleges megrongálódott épületek lakóinak helyet adtak az 1951-ben épített 8 lakásos készenléti épületekben, ill. építettek további kétlakásos házakat is. *„A telkünk alá lett bányászva, és nem tudtunk építeni, így kerültünk ebbe a közös házba. Eztet a bánya épített, '50-be.”*³²

Az aláfejtéseknek később további következményei is lettek, mert építési tilalmat is elrendeltek, nem lehetett új házakat építeni. Emiatt bizonyos fokú elvándorlás is jelentkezett még a 80-as évek elején a faluból, a fiatalok más településekre költöztek sokszor, ahol megkezdhették saját házuk felépítését. *„Mikor a bánya letiltotta, hogy nem építkezhetnek, akkor a fiatalok mind elmentek Zircre meg Veszprémbe.”*³³

*„Dudarról ugye rengetegen elmentek, akkor, amikor a bánya aláment a falunak. Nagyon sok fiatal, meg középkorú, lebontotta a bánya a házukat, gondolja el, hogy egyik napról a másikra durrogtak ki az ablaküvegek, ropogott minden, deformálódott el a ház, mert a bánya miatt egyik oldalra billent.”*³⁴

A bánya kárpótlást fizetett az alábányászott házak rongálódásaiért, gondoskodott a károk helyrehozataláról, illetve ahol kellett, a lakhatatlanná vált ház árát megtérítette. Ezek természetesen nem mindig zajlottak zökkenőmentesen, a pozitív példák mellett negatívokkal is bőven lehetett találkozni. *„Volt, aki nagyon jól járt, aki közel állt a tűzhöz, megmondom én, pártvonalon, vagy a bányánál bennfentes rokona volt. Azok nagyon jól jártak, mert olyan, hogy Dudaron egy öreg házat lebontottak, aztán Balatonfüreden épített belőle. (...) Viszont volt olyan, akit kitétek a készenléti lakásokba, amit a bánya épített, akkor ott sínylődött, meg mit tudom én.”*³⁵

*„Mennyezetnél, meg függőlegesen is, úgy elrepedt a fal, hogy befűjt a szél. Volt, aki azt mondta, nem merne itt lakni. Aztán hát a bánya az kevés pénzt adott, aztán én csináltattam meg utána. Abból nem lehetett volna megcsinálni, nagyon sok károm volt. Kártérítés, hogy abból tegyem rendbe, az eredeti állapotra vissza. De hát abból két ablakot tudtam volna az eredeti állapotra visszaállítani, úgyhogy megint az a saját pénzemből ment.”*³⁶

A negatívumok mellett a bánya többnyire kedvező változásokat hozott a faluba, megnyitásától a rendszerváltásig, 1990-ig fejlődött, gazdagodott általa a falu. A lakosság háromszorosát ellátta munkahellyel a bánya, ill. a bánya miatt a faluba telepedő egyéb üzemegységek (Bakony Művek, Balaton Volán, erdőgazdaság) (Boross – Márkusné 2000). *„Nagyon sok jót hozott, mert újból mondom, biztos megélhetési lehetőség is volt, meg azért úgy általában a munkánkat meg is becsülték azzal, hogy olyan fizetés volt, hogy azért lehetett, ha valaki akart fejleszteni vagy építkezni.”*³⁷

---

³² Kónya – 3. interjú

³³ Herman – 2. interjú

³⁴ Legeza – 4. interjú

³⁵ Legeza – 4. interjú

³⁶ Kónya – 2. interjú

³⁷ Béki – 2. interjú

Végül a rendszerváltással a korábban virágzó munkahelyek fokozatosan megszűntek, a legerőteljesebb érvágás a bánya leépítése volt, de emellett a többi üzem, munkahely is fokozatosan megszűnt. „... *Megszűnt, itt volt a szomszédban a Bakony Művek. Itt is nyolcezer ember dolgozott. Hát itt azt nem felejttem el, mikor már akkor itt laktunk, és akkor kijártam, jöttek az utolsó műszakra, úgy sírtak ezek az asszonyok itt. Úgy sírtak. Meg hát ugye bezárt a bánya, meg hát a volán nem zárt be, de az is nagyon leépült. Ott volt az erdészet, az is leépült.*”³⁸

„... *Munkalehetőség, az nagyon leromlott a rendszerváltás után, ugye megszűntek a cégek, Bakony művek, Volán, erdészet, a bánya volt egy nagyon nagy, hát itt 1200-1500 ember dolgozott. Maga a személyszállításra épültek, akkor a Bakony művek működött, és ez nagyon nagy űrt hagyott a rendszerváltás után. Meg most messze kell menni, nem mindegy, hogy ide jártak dolgozni, vagy most arrébb kell menni 30-40 kilométerrel dolgozni.*”³⁹

„*A Bakony Művek rengeteg fiatalasszonyt fölshipantott, tehát ott el tudtak helyezkedni a fiatalasszonyok. Volt erdészet, volt TSz, volt... Hát nem is tudom, még milyenek üzemek voltak? Volán. Hát mondjuk a Volán még most is megvan, de nem főfoglalkoztató, dudari ott alig dolgozik. Hát volt helyi munka.*”⁴⁰

5. kép: A bánya 1999-ben bezárt szkipaknájának emléktáblája⁴¹

³⁸ Hegedűs – 3. interjú

³⁹ Béki – 1. interjú

⁴⁰ Nyilas – 2. interjú

⁴¹ Fotó: Kónya Nikolett

A TSz felbomlásával kiosztották újra a földeket kárpótlási rendszerrel, így többen is belefogtak újra az önálló gazdálkodásba. Az egyik dudari család már a szocializmus előtt is a mezőgazdaságból élt, a rendszerváltás után családi gazdaságot hoztak létre. Kárpótlási jegyeket aukciókon vásároltak, valamint béreltek is mellé földet, így összesen 60 hektáron kezdtek gazdálkodni. Akkoriban elmondásuk alapján a kormány adott 2 millió forint kedvezményes hitelt, kamat nélkül, amiből csak 1.4 millió forintot kellett visszafizetni. Ebből tudtak gépesíteni, vásároltak traktort, trágyaszórót, tárcsát, vetőgépet. Állattenyésztésbe is fogtak: volt, amikor egyszerre 25 szarvasmarhát tartottak. Emellett baromfit, hízót csak saját szükségére. Kicsiben kezdtek el, majd fokozatosan tudtak fejlődni, gyarapodni: *„vettünk egy tehenet, az megellett, annak eladtuk a bornyúját, akkor tettünk hozzá pénzt, akkor vett még egy tehenet, akkor már volt két tehen, akkor már tejpénz (...). Kevéssel kezdtünk egy liter tejet eladni, és akkor fölfejlesztettük évről évre, szaporodtak is az állataink, ugye odafigyeltünk, meg nagyon szép állataink voltak, meg vettünk is közbe, a TSz-eket akkor már számolták föl, meg itt árverés, ott árverés, a bakonyánai TSz-nél is voltak ilyen állatárverések, onnan is hoztunk el kettő tehenet. Akkor Bakonyszentlászlóról is hoztunk egy maszektól.”*⁴²

A családtaggokkal, a gyerekekkel dolgoztak (ők a rendszeres munkahelyük mellett foglalkoztak a családi gazdasággal), valamint volt egy állandó alkalmazottjuk. A nagyobb munkák idejére napszámosokat is fogadtak a faluból: *„... úgy fizettünk, például volt olyan, hogy eljött azért krumplit szedni, hogy kapott egy zsák krumplit, meg egy bizonyos összegű pénzt. Kis pénzt is kapott, meg ki lett egészítve a napszámja egy zsák krumplival.”*⁴³

Nagyjából 5 évvel ezelőtt, 2008 környékén eladták, felszámolták a teljes gazdaságot, elmondásuk szerint az akkori kormány hátrányos intézkedései, szabályozásai miatt úgy ítélték meg, hogy nem érdemes tovább folytatni a vállalkozói tevékenységet. *„... Ezért büntettek, azt elvonták, ezt elvonták, amazt elvonták tőlünk, mondtam a gyerekeknek, itt abba kell hagyni. Mert itt újra ugyanaz a rendszer jön, hogy 270.000 forintot azért vontak el, állatjóléti támogatást, gondolja el, mert több borjút eladtam, mint amit szabad lett volna. De nem mondták, hogy a 20-ból én mennyit adhatok el! (...) Mikor eladtuk, a megyétől kijött a, mit tudom én, a mezőgazdasági hivatalból kijött, Aranyos, a hogy hívják, hogy több kikerült a gazdaságból a 20%-nál több, mert eladtunk, elvontak 270.000 forintunkat.”*

*„Szóval körülbelül 5 évvel ezelőtt kijöttek ellenőrizni, hozzánk is kijöttek, még azt is ellenőrizték, hogy stimmel-e az állatnak a fülszáma. Mindent elkezdtek itt, a hajszálhasogatást elkezdték újra, aztán akkor azt mondtam a gyerekeknek (...), mindent eladni, pénzzé tenni. És a pénzt elosztottuk, a gyerekeknek, forgatták magukat, építkeztek, házat vettek, ezt csináltak, azt csináltak.”*⁴⁴

---

⁴² Legeza – 4. interjú

⁴³ Legeza – 4. interjú

⁴⁴ Legeza – 4. interjú

Vannak azért ma is, akik hasonló mezőgazdasági vállalkozást működtetnek, de kevesen. „Aki már azóta folytatta, itt egy család (...), nem tudom, hány tehenük volt, most abbahagyták, stop, hát ott azt hiszem a fiatalok kölcsönét, fiatal gazdák kölcsönét fölvette, most tenyészállatot akar, de a tejet, tejezést azt fölhogya (...), húsmarhákat akar.”⁴⁵

6. kép: Dudari gazdálkodók udvara⁴⁶

Azok pedig, akik nem kezdtek bele önálló gazdálkodásba, de nem is adták el a földjüket, amit visszakaptak a TSz-től, többnyire bérbe adják valamilyen Kft-nek, vagy vállalkozónak, így téve szert némi bevételre. „... Mert ugye továbbra is bentmaradt a földünk, és akkor most Veszprémvarsány veszi, fizeti a bérletet. Búzát adnak érte.” „... Ugye örököltem az édesapám után a földeket, mivelhogy én TSz-tag vagyok, és most is bent van a haszonbérletben a földünk, hát olyan 6 mázsa körül van, amit adnak.”⁴⁷

Van, aki nem is szándékozik eladni földjét, megtartja még egy darabig, aztán majd az örökösök döntenek a sorsáról. „Megöröklük, aztán azt csinálnak vele, amit akarnak.”⁴⁸

A rendszerváltással együtt fokozatosan leépült a bánya létszáma, működése. Először a nyugdíjkorhatárt elérte, vagy a karkedvezményes nyugdíjazáshoz ele-

⁴⁵ Legeza – 4. interjú

⁴⁶ Fotó: Lencsés Gyula

⁴⁷ Legeza – 3. interjú

⁴⁸ Legeza – 2. interjú

gendő munkaviszonnyal rendelkezők nyugdíjazásával csökkentették a dolgozók számát. „... *A létszámleépítéseket úgy kezdték, akinek megvolt a 30 éve. (...) ilyen korengedményes nyugdíjjal mi elmentünk.*” [1992-ben]⁴⁹ *Akkor akiknek huszonöt év földalattija megvolt, az mehetett nyugdíjba.*”⁵⁰ Ezek után apránként, fokozatosan bocsátották el az embereket, és a környékbeli városok üzemei valamennyit így fel tudott szívni a felszabaduló munkaerőből. Így is azonban elég sok a munkanélküli Dudaron. „*Hát Mór, Veszprém, meg van, akik még Győrbe is járnak. Nem is kevesen. Zircen esetleg, üzletek, amik nyíltak, oda lehet át, nők, pár elmenni.*” „... *Ha itt Zircen, vagy Dudaron is, volna munkahely, akkor pont a fiataloknak nehéz, pont a fiataloknak. Mert hogyan oldja meg? [ti. a gyerek elhelyezését, iskolába/óvodába való elvitelét]*”⁵¹

A bánya privatizálásával kapcsolatban vannak olyan vélemények is, amelyek szerint a folyamat nem zajlott teljesen tisztán. „*Ezt hogy így mindent privatizálni lehet, meg azok akik közel voltak a tűzhöz, azok elvittek mindent, szóval erre nem gondolt az ember, hogy ekkora változás lesz. (...) Hát csak azt vesszük a bánya viszonylatba is, pár emberé lett.*”⁵² A bánya vagyoneleltárát úgy kellett elkészíteni, hogy az árak megfeleljenek a leendő vevőnek, tehát nem a valódi árak alapján állapították meg, hanem már eleve akkora árat mondtak, amennyi pénze a vevőnek volt, és így áron alul adták el a bányát. Az irodai dolgozók közül többen is voltak, akik ezt mikor felfedezték, inkább kiléptek önként a vállalatból: „*meg a többiekben is szerintem ez volt, hogy most már ilyen munkába minek részt venni, amikor a végén úgylis küldenek bennünket el.*”⁵³

A 70-es évektől kicsit megtorpant a faluba történő migráció az aláfejtések miatt, azonban a rendszerváltás után újra megindult egy ilyen folyamat, egyre többen vesznek Dudaron házat, egyfajta falusi turizmus-formaként, külföldiek és magyar nagyvárosok lakói egyaránt. Általában a megüresedett házakat kezdik árulni, és oda települnek be a máshonnan érkezők, azokat vásárolják meg.

„*Kihaltak az öregek, (...) a fiatalok már nem maradtak itthol, hanem azok mentek Fehérvárra, ugye azok mentek, vonzotta a munkahely. (...) Veszprémbe, Füredre, Zircre például nagyon sokan. És a nagyszülők meg itt maradtak. És azok a nagyszülők ahonnan kihaltak, mind eladó. Hát ebbe' az utcába' itt is legalább 5-6 van, aki nem tősgyökeres dudari.*”⁵⁴

„*Itt lejjebb van két ház. Egy nagyon elhagyatott, öreg, aminek most kezdik javítgatni a tetőt, meg az alatt egy. Az mind a kettő érdié. Érdről jöttek, méheik vannak itt lenn a kertben, 30 család méh. (...) Állandóra megvették, saját tulajdo-*

---

⁴⁹ Ale – 2. interjú

⁵⁰ Novák – 2. interjú

⁵¹ Legeza – 2. interjú

⁵² Béki – 1. interjú

⁵³ Béki – 1. interjú

⁵⁴ Legeza – 4. interjú

nuk, de nem itt laknak. Érden laknak. (...) Nem költöztek ide, Érden laknak, úgy járnak le. Nyáron hetente, télen havonta.”⁵⁵

„Aztán meg 15 éve már van, akkor volt, hogy a németek ideszoktak Magyarországra. Itt Dudaron is legalább 5 házat a németek vettek meg. (...)Ez is német, a szomszéd. (...) Ők itt laknak. De a többi, akik megvették! Aztán csak megvették, kifizetik, aztán csak van a ház. Úgyhogy sok az idegen. (...) Befektették a pénzüket, egy időbe’ keresték itt a házakat, fölverték ezek a németek ezeknek a rossz öreg házaknak az árát, úgy fölverték, hogy a duplájára, mint amennyit ért a ház.”⁵⁶

7. kép: Dudari népdalelőadás a szegedi falukutatóknak ⁵⁷

A XX. századi történelem viszontagságai a dudari lakosság mindennapi életében is megmutatkoztak. Az egyéni tapasztalatoktól függően nem mindenki ugyanabban a politikai rendszerben, de mindannyian megélték jót is, rosszat is. Élettörténetét nagyon frappánsan összegezte egy idősebb férfi, akinek szavai véleményünk szerint jól példázzák Dudar lakóinak tapasztalatát a múlt század nehézségeivel kapcsolatban: „...ide figyeljen, Aranyos! Végül is én beleszülettem a Horthy-rendszerbe, átéltem a háborút, a Rákosi-rendszert, a Kádár-rendszert, a többit, sorba mindet, mégis itt vagyunk. És nem panaszkodunk és nem sírunk. Hála a Jóistennek a mindennapi betevőnk megvolt, volt amikor nagyon szegényesen, volt amikor egy kicsit vastagabban, gazdagabban, de volt mindenre. Amennyit föl a kerék, annyit le is.”⁵⁸

⁵⁵ Legeza – 4. interjú

⁵⁶ Legeza – 4. interjú

⁵⁷ Fotó: Lencsés Gyula

⁵⁸ Legeza- 4. interjú

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Belényi Gyula (1993): Munkaerő-gazdálkodási politika és a mezőgazdasági népesség iparba vándorlása az extenzív iparosítás kezdetén (1949-1953). In: Belényi Gyula (szerk): *A sztálini iparosítás emberi ára. Foglalkozási átrétegződés és belső vándorlás Magyarországon 1948-1956*. Szeged, 11-55
- Boross István – Márkusné Vörös Hajnalka (2000): *Dudar*. Száz Magyar Falu Könyvesháza Kht., Budapest
- Keszeg Vilmos (2011): *A történetmondás antropológiája*. Kriza János Néprajzi Társaság – BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, Kolozsvár.
- Romsics Ignác (2004): *Magyarország története a XX. században*. Osiris Kiadó, Budapest
- Turai Lajos (1990): *Hűség a Bakonyhoz. Epizódok a Bakonyszentkirályi Váralja Termelőszövetkezet történetéből*. Váralja Mgtsz., Váralja.
- Valuch Tibor (2005): *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében*. Osiris Kiadó, Budapest